

A „másvilág“ és az Újszövetség.¹

Van-e másvilág? — e kérdéssel nem egyszer lepi meg a gyakorló lelkészt egyik vagy másik hive s bizony megtörténik, hogy sok okoskodó magyarázat után is elégedetlenséget s a halottak igazságában való kételkedést mutató arckifejezéssel távozik a kérdező. Oly régi ez a kérdés, mint maga az emberiség s a történelem előtti időkben élénk táruuló sirleletek mutatják, hogy sok ezer évvel ezelőtt a művelődés útján az első lépéseket botorkálva, ingadozva megkísérlő embernek a lelkében is ott izzott. Természetes tehát, hogy a történelmi időkben mindig a lelkek problémája volt s az ember mindig igyekezett, hogy megtalálja rá a tudásának, műveltségi körének megfelelő választ. De ennek a műveltségi- és tudáskörnek bármekkora volt a rádiusza, az ember sohasem kapott e kérdésre olyan feleletet, amely minden vonatkozásban kielégithette volna tudásvágyát. Nem kapott, mert a kérdés átnyulik a megismerhetőség határain túl oda, hol megszűnik az ismeret s feltáruul a hit világa. A másvilág fogalma bizonyos fokig a hit fogalmai közé tartozik s minthogy a tudás tapasztalati tényeiből nem lehet fölépíteni teljes egészében, bizonyos előleges követelmények, apriorisztikus posztulátumok és az elképzelés, fantázia elemei is hozzájárulnak felépítéséhez.

Amde a hitnek és a fantáziának különös sajátága, hogy rendes körülmények között módosító irányítást gyakorol rá a lélek tudástartalma s ennek következtében a hit és fantázia tárgyai a ható és irányító tudástalomnak megfelelően más és más alakot öltenek. Innen van, hogy a hitnek ugyanazon tárgyait különböző korokban és népeknél az elképzelés különféle képen jelenítette meg, öltöztette fel a tudástalom különbözősége, változása és fejlődési foka szerint.

¹ Felolvasás az unitárius Lelkészkör 1938 okt. 1-én Kolozsvárt tartott konferenciáján.

Ez áll a másvilág fogalmával kapcsolatban is. Hitt a másvilágban a kőkorszak, a bronzkorszak embere, a szumir, az egyiptomi, a görög, római, az ókor, középkor és ujkor kereszténye, de a saját tudástartalmából táplálkozó elképzelése szerint mindenik másképen felelt arra a kérdésre, hogy milyen is az a másvilág.

De hát mit is értünk a másvilágon s mit értett mindig az ember e fogalmon? Másvilágon értették mindig s értjük ma is a testi érzékszerveink által fel nem fogható, az empirikus megismerés, tudás körén túl eső világot, mely magába foglalja mindazokat a metafizikai transcendens tényezőket, melyek irányító, elhatározó, döntő hatást gyakorolhatnak az érzéklésünk, megismerésünk körébe eső világra. Ez az inkább népiesnek nevezhető fogalom nem azonos a főleg irodalmilag használt „tulvilág“ fogalmával, de magába öleli azt is minden alkotó elemével együtt.

E meghatározás után lássuk, hogy a „másvilág“ fogalmának mely elemei minő formában találhatók meg az Újszövetségben.

A Fil. 2. 10-ben olvassuk, hogy „a Jézus nevére minden térd meghajoljon: mennyieiké, földieké és földalattiaké“ (*ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων*). E felfogás szerint a világ három részre oszlik: egyik a földön, másik a mennyben, harmadik a föld alatt levő világ. Ez annak a kornak abból az általános hitéből fakadt, hogy a föld egy nagy lapos korong, mely fölött egy szilárd boltozat, az égboltozat terül el a fölötte levő mennyek országával és amely alatt az alvilág, földalatti világ, a Hádész, Seol foglal helyet. A három világ közül a földi az *ἐπίγειος κόσμος* az emberé. Ez az ő birodalma, ebben születik, él, küzd, munkál és hal meg. De földi életét minden vonatkozásban befolyásolja láthatatlanul s csak következményeiben érzékelhetően a más két világ. S mint ahogy a földi, *ἐπίγειος* világ tele van különböző lényekkel, emberekkel és állatokkal, éppen úgy a másik két világ, az *ἐπουράνιος* és *καταχθόνιος* is hazája számtalan lénynek, melyek az embernél hatalmasabbak s rendes körülmények között az ember számára érzékelhetetlenek. A mennyei és földalatti világ, az *ἐπουράνιος* és *καταχθόνιος* κόσμος az ismeretlen titkok transcendens világa, a *másvilág*.

A másvilágnak ez a két birodalma polárisan ellentétes. A földalatti világ a sötétség birodalma, *ἐξουσία τοῦ σκοτεινῆς* (Kol. 1. 13.), a külső sötétség, *τὸ σκότος τὸ ἕξωτερικόν* (Mt. 22. 17; 25. 30.), akik itt vannak, azokra a sötétség alvilági homálya,

ὁ ζόφος τοῦ σκότους borul (Jud. 6. 13.). Ezzel szemben a mennyei világ, az ἐπουράνιος a fény világa, honnan, amikor megnyílik, a nap fényét felülmúló vakító fény ömlik alá (Csel. 9. 3.; 22. 7.; 26. 13.), ezért az Isten, kinek lakóhelye itt van, a fény, világosság atyja: πατὴρ τῶν φώτων (Jak. 1. 17.). Akik a földalatti világban vannak, azok számára börtön, φυλακή ez a hely (I. Pét. 3. 19.), míg a mennyei világ a boldogság, χαρά hazája (Mt. 25. 21. 23.). A mennyei világ a felhőkön felül, az égboltozat felső részén terül el, ezért ἐπουράνιος, az οὐρανός-on levő és ezért jönnek le az ott lakók felülről, ἄνωθεν. A sötétség birodalma a föld színe alatt ismeretlen mélységben van ezért καταχθονίος és ἄβυσσος (föld alatti és megmérhetetlen mélység). A sötétség földalatti világát sirás, fogak csikorgatása tölti be (Mt. 5. 12; 13. 42), a gyötrelém országa az, hol a Hinnon völgye szemétegető telepéhez hasonlóan ki nem alvó tűz ég az értéktelen romlott polyvához hasonló szeméteberek égetésére (Mt. 3. 12; Lk. 3. 17), ezért Γέεννα, Gyehenna (a „Ge-Hinnon“-ból) a neve. A menny világa a nyugalom, κατάπαυσις helye, hol éjjel és nappal az Isten magasztalása hangzik (Jel. 4. 8).

Isten a mennyei világban lakik, ezért πατὴρ ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς (Mt. 6. 9), földi királyokhoz hasonlóan trónuson ül, ezért az ég az ő királyi széke, trónusa (Mt. 5. 34; 23. 22; Csel. 7. 49). Vele együtt ott az angyalok végtelen sokasága lakik, kiknek számát a Jel. 5. 11. százegy millióban állapítja meg, a Zsid. pedig tizezrekben. Az angyalok Isten hirtívői, akaratának, parancsának végrehajtói. Isten általok küld üzenetet az ő kiválasztottainak (Lk. 1. 19, 26; 2. 10; 22. 43; Csel. 7. 35; 10. 30; 12. 7, 11): közülük kiválik Gábiel, ki az Isten előtt áll és a legfontosabb megbízatások teljesítője (Lk. 1. 19, 26) és Mikhael, aki Jel. 12. 7. szerint a Sárkány (ördög) ellen vezeti a harcot.

A mennyből le a földre s a földről oda fel a közlekedés eszköze a felhő. Mt. 24. 30; 26. 64; Mrk. 13. 26; Lk. 21. 27 szerint az Embernek fia, a Messiás a mennyből felhőben fog eljöni. A Jézusnak megjelenő Mózes és Ilyés próféta felhőben tűnik el (Mt. 17. 5; Lk. 9. 34), Jézust is, mikor mennybe vitetik, felhő fogja körül (Csel. 1. 9).

A menny, az οἰκία τοῦ πατρὸς (Ján. 14. 2) vagy ἡ οἰκουμένη ἢ μέλλουσα, ἢ μέλλουσα πόλις (Zsid. 2. 5; 13. 14) több különálló részre, μονή-*ra* oszlik (Ján. 14. 2), melyek közül a II. Kor. 12. r.

2, 4 a harmadik eget s benne a *παράδεισος*-t említi, amelyről szó van a Lk. 23. 43 ban is. A mennyben van Isten élő városa, a „mennyei Jeruzsálem (Zsid. 12. 22), vagy „új Jeruzsálem“ (Jel. 3. 12), s onnan fog majd alászállani a földre az élet vizének folyójával, melynek két partján van az élet fája. (Jel. 21. 1—2; 22. 1—2).

Amint a mennyei világot az angyalok, úgy népesítik be az ég alatti területet a láthatatlan gonosz szellemek, *démonok*, mindenféle bajt, betegséget okozva az embereknek. Az evangéliumok egyik kedvenc tárgya a *gonosz szellemtől*, démonoktól megszállottak szerepeltetése, kik Jézusban mindenütt felismerik az Isten fiát, a Messiást (lásd: Mt. 8. 28, 29, Mrk. 5. 2; Lk. 4. 41 stb.). Ezeknek feje a levegő birodalmának az ura, az *ἄρχων τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος* (Ef. 2. 2), az ördög, *διαβόλος*, akinek ravasz-sága viszi az embert a bünbe (Ef. 6. 11). Az ördögtől származókról, az ördög gyermekeiről is olvasunk az I. Ján. 3. 8, 10-ben, ami jelképesen van ugyan itt használva, de arra mutat, hogy szószерinti értelemben is használhatták.

A *sátán* (*Σατανᾶς*) fogalma, amellyel többször találkozunk az Újszövetségben, azonos az ördög, *διαβόλος* fogalmával, amint a Jézus megkísértetésének története mutatja, hol e két kifejezés ugyanannak a fogalomnak nevéként felváltva használtatik (Mt. 4. 5, 10; Mrk. 1. 13; Lk. 4. 3, 6, 13) és bünre csábító, gonosz indulatu szellemi lényt (*πνεῦμα*) jelent (Mt. 4. 4; Mrk. 1. 12).

Amint a világ három részből tevődik össze: az *επουράνιος*, *ἐπίγειος* és *καταχθόνιος* világból, úgy az *ember* is *három* alkotórészből áll. Ezek a *test* (*σῶμα* vagy *σάρξ*), *szellem* (*πνεῦμα*) és *lélek* (*ψυχή*). A test az ember földi megjelenési formája. Halála előtt, míg a földön van, az ember testi (anyagi) formában, *σάρκικον σῶμα*-ban létezik; halála után szellemi formát, *πνευματικὸν σῶμα*-t ölt magára.¹ Mindkét létezési formában az élet principiuma a lélek, *ψυχήν*. A *σάρκικον σῶμα* földi (*ἐπίγειον*, I. Kor. 15. 40), földből való (*χοϊκός*, I. Kor. 15. 48, 49), sorsa a szétbomlás, megsemmisülés (*κατάλυσις*, II. Kor. 5. 1), de a *πνευματικὸν σῶμα* romolhatatlan (*ἀφθαρτός*, I. Kor. 15. 42), mert mennyei, *επουράνιος* (II. Kor. 15. 40). Halála után az ember a nem érzékelhető más-világba ebben a szellemi formájában, *πνευματικὸν σῶμα*-jában megy át s menti át a saját személyiségét. Tehát az ember másvilági

¹ A *σῶμα* és *πνεῦμα* közt levő ellentétre nézve lásd: Róm. 8. 5, 6, 10, 11, 13!

megjelenési formája a szellem, πνεῦμα, amely láthatatlan, de bizonyos esetekben láthatóvá is tudja tenni magát.¹ Az embernek igazi lényegét, „én“-jét alkotó „belső ember“, ὁ ἕσω ἀνθρώπος ez, mely gyönyörködik az Isten törvényében (Róm. 7. 22) és a meghaláskor elköltözik, elutazott (ἐκδήμησαι: II. Kor. 5. 8), hogy ítéletre álljon.

Tehát az Újszövetség az ember *postexistentiáját* tanítja. Ebben az összes újszövetségi iratok megegyeznek, de hogy a más-világba szellemi alakban, πνευματικόν σῶμα ban átlépő emberrel mi történik, arra nézve már nem találunk teljesen egységes felfogást. Egyben minden újtestamentumi író bizonyos: „az Isten megfizet mindenkinek az ő cselekedetei szerint“ (Róm. 2. 6, 7). A három szinoptikus evangélium azt a felfogást hirdeti, hogy az Isten akaratának cselekvői oda mennek haláluk után, ahol az Isten lakik: a mennybe (Mt. 7. 21). Ez az a csűr, hová a tiszta buza takarítatik (Mt. 13. 30), ez az Ábrahám öle, hol a földi élet Lázárja szenvedései jutalmát megkapja (Lk. 16. 32) és a paradicsom, παράδεισος, melyet Jézus ígér Lk. 23. 43 szerint a vele együtt megfeszített egyik gonosztevőnek. Itt, a föld feletti mennyi világban a jók a legfőbb jót, a ζωὴ αἰώνιος-t nyerik jutalmul (Mt. 25. 46; Mrk. 10. 17).

A gonoszok a gyehennára vettek (Mt. 5. 29, 30; Mrk. 9. 43, 45), vagy a külső sötétségre (Mt. 22. 17; 25. 30) a ἄδης-be, melyet Lk. 16. 26 szerint egy nagy szakadék, χάσμα μέγα választ el az Ábrahám ölének (κόλπος Ἀβραάμ) nevezett mennytől. A κόλασις, αἰώνιος (Mt. 25. 46) egy bizonyos „világkorszakon át tartó büntetés“ vár itt rájuk — és nem „örökkévaló gyötrelém“, amint bibliaszövegünk fordítja, — ami abban áll, hogy tűzben égeltetnek (Mt. 13. 30) és sirás, fogcsikorgatás tölti be a helyet.

Az evangéliumok sok helyéből arra a felfogásra következtethetünk, hogy az Isten ítélete alapján való jutalmazás és büntetés mindjárt a halál után következik be, de ezzel szemben különösen a levelek azt tanítják, hogy az majd egy *eljövendő korszakban*, ἐν τῇ αἰῶνι τῇ ἐρχομένῃ, fog megtörténni. Ez az αἰὼν ἐρχομένος akkor fog megvalósulni, mikor az „utolsó idő“, a καιρὸς ἔσχατος

¹ Lásd Mt. 17. 3; Mrk. 9. 4; Mózes és Ilyés megjelenése; I. Kor. 15. 4–8: Jézus megjelenései, ahol mindenütt ὁράω = látok pass. aoristosa, ἄφθρη van használva a „magát láthatóvá tevés“ kifejezésére.

(I. Pét. 1. 4, 5) elteltével a Messiás, a Krisztus eljő a felhők hátán a mennyből a földre (Mt. 24. 30; Mrk. 13. 26; Lk. 21. 27), beül trónjába (Mt. 25. 31), összegyűjti a népeket mind maga elé, ítél fölöttük (Róm. 14. 10, 12; v. ö. II. Kr. 5. 10), külön választja a jókat és gonoszokat (Mt. 25. 32, 33), a jókat az életre, a gonoszokat pedig a tűzre, büntetésre küldi (Mt. 25. 41—46).

A gonoszokat büntető tűzről is, a jókat jutalmazó életről is azt olvassuk, hogy az „αἰώνιος.“ Mit jelent e szó? Magyar Bibliánkban az *örök* szóval van fordítva és így a ζωή αἰώνιος-t *örök életnek*, a πῦρ τὸ αἰώνιον-t *örök tűznek* mondja szövegünk. A fordítás azonban nem fedi a szó igazi jelentését. Az αἰών szó az Újszövetségben nem jelenti az örökkévalóságot, hanem csak egy bizonyos ideig tartó korszakot¹ és így az αἰώνιος sem örökkévalót jelent, hanem csak egy bizonyos korszakon keresztül tartót. Két αἰών-t különböztet meg az Újszövetség. Egyik a már említett „αἰών ὁ ἐρχομένος“ Mrk. 10. 30; Lk. 18. 30), a másik „ὁ νῦν αἰών (a mostani (αἰών, korszak; Tit. 2. 12). Az αἰών ὁ ἐρχομένος követi, a ὁ νῦν αἰών pedig megelőzi a Messiás, a Krisztus eljövetelét, a παρουσία-t. A két korszakot a καιρὸς ἔσχατος kapcsolja össze és a Mrk. 10. 30, Lk. 18. 30 a καιρὸς τοῦτος-szal azt akarja kifejezni, hogy az az idő, melyben az író ír, már a messiási korszakot megelőző καιρὸς ἔσχατος, ezért állítja szembe az αἰών ὁ ἐρχομένος-szal.

E megvilágítás alapján a ζωή αἰώνιος, amely az igazak, a jók jutalma, a Messiás eljövetele után megnyert mennyei boldog életet jelenti, a κόλασις αἰώνιος pedig azt a büntetést, amelyet a bűnösök ebben a korszakban kell, hogy elszenvedjenek. Meddig tart ez a korszak? Azt a Jel. mondja meg, mely elbeszéli, hogy miután a Krisztus, az Isten logosza (19. 13) fehér lovon a mennyei seregekkel itélettelre megjelenik, egy angyal az őskigyót (ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος), ki az ördög és sátán (ὁ Διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς) megkötözve az alvilágba (ἡ ἄβυσσος = feneketlen mélység) zárja ezer esztendőre (20. 1—3) és ezidő alatt a *Messiás uralkodik* azokkal, kik bizonyoságot tettek őrála és feltámadtak (4, 5 v.) Ez az ezer esztendő az az αἰών ὁ ἐρχομένος, amelyre a ζωή αἰώνιος,

¹ Az örökkévalóság fogalmát e körülírással fejezi ki az Újszövetség: αἰώνες τῶν αἰώνων, amint Jel. 20. 10; 22. 5 nyilván mutatja, a mindig, örökké tartót pedig az αἰδιος szóval jelöli. Lásd Jud 6. v.

a πῦρ αἰώνιον és a κόλοις αἰώνιος vonatkozik, mert a messiási uralom ezer esztendejének leteltével a Sátán felszabadul, a földet ismét hatalmába ejti, tehát egy másik korszak, αἰών következik, amely végül újra az ördög legyőzésével fejeződik be, aki most már örök időre: εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων a tűz és kénkő tavába vették. Erre jön a nagy feltámadás és a nagy ítélet, amikor mindenki Isten elé áll, könyvek nyitvatnak meg s akinek neve nincs beírva az Életkönyvébe (ἡ βίβλος τῆς ζωῆς), az a tűztóba dobás által mindörökké megsemmisítetik (Jel. 20. 7, 8, 14, 15). Az ezután következő korszakban már nincsenek bűnhődő, szenvedő gonoszok, hanem csak jók, akik az Istennek szolgálnak és uralkodnak mindörökké: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. (Jel. 22. 3, 5).

Az ezer esztendő s messiási korszakot megelőző *utolsó idő*, a καιρὸς ἔσχατος a szenvedések korszaka, mely az Isten haragjának nagy napjában (ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ἐργῆς) éri el csúcspontját. Ekkor trombitál a hét angyal s önti ki a szenvedések hét poharát a földre. A borzalmaktól csak azok szabadulnak meg minden nemzetből, népből és nyelvből, kik ruháikat a Bárány vérében fehéritették meg, azaz hittek a Krisztusban s a Krisztusban való hit által a bűn alól (következőleg a büntetés alól is) felszabadulva Istentől ajándékképpen (χάρισμα) ζωὴ αἰώνιος-t nyertek (Jel. 7. r. 9, 14; v. ö. Róm. 6. 22, 23). A büntől s az azt követő büntetéstől, a borzalmas szenvedésektől való megszabadulás az a σωτηρία, mely az *utolsó időben*, a καιρὸς ἔσχατος-ban lesz nyilvánvalóvá (I. Pét. 1. 4, 5).¹ A σωτηρία-t követi az igazak öröksége (κληρονομία), a már tárgyalt ζωὴ αἰώνιος, amelyet Jak. 1. 12. az *élet koronájának* (στεφανὸς τῆς ζωῆς), I. Pét. 5. 4 a *dicőség el nem enyésző koronájának* ἀμαρταντος τῆς δόξης στεφανός) nevez. Ezt *ígérte* az Úr (ἐπηγγέλατο ὁ Κύριος: Jak. 1. 12) azoknak, akik kitartanak a kísértések között. Ezt az *ígéretet* (ἐπαγγελία) a Krisztus megjelenésének ideje, azaz a *parousia* előtt senkisémet kapta meg s a Zsid. 11. 39, 40 szerint ki voltak zárva belőle azok az ótestamentumi kegyes emberek is, akiket a 11. 4, 7—38 felsorol. Miért? Azért, mert a στεφανὸς τῆς ζωῆς-t, az αἰώνιος ζωῆ-t csak a

¹ Az Újszövetség ama helyeinek elfogulatlan vizsgálata, hol a σωτηρία-ról van szó, azt mutatja, hogy e fogalom nem azonos a dogmatikák szotériológiájának „üdvével“ hanem tisztán, szószertint a megmenekülés, a szabadulás a καιρὸς ἔσχατος szenvedéseiből.

Messiás, a Krisztus eljövetele hozza meg, mivel az *αἰθνιος ζῶν* a mennyei világban levő élet, melyet azok nyernek el, akik a messiási korszak beálltakor a halottak közül feltámadnak *πνευματικὸν σῶμα*-jukban, vagy elváltoznak ilyenné (Fil. 3. 21). Egyedül Énohk volt az, akinek megadatott a messiási korszak előtt, hogy felmenjen a mennybe, hol e korszak előtt csak Isten és az ő szentjei, angyalai voltak (Zsid. 11. 5; 12. 22).

A messiási korszak előtt az elhaltak szelleme az alvilágban volt mintegy börtönbe zárva, Krisztus vitte meg nekik a feltámadás örömeit, miután meghalt, mint *σῶμα* (test, anyag) és feltámadott mint *πνεῦμα* (szellem).¹ Sőt nemcsak az elhaltak szelleme van odazárva, hanem a Judás levele szerint őt, *ὄπὸ ζόφου*, sötétség alatt, a földalatti világban vannak a messiási korszak, *αἰῶν* eljöveteléig azok az angyalok, bolygó csillagok (*ἀστέρες πλανῆται*), kik nem őrizték meg méltóságukat (*ἀρχήν*), elhagyták a nekik kijelölt helyet (*τὸ ἴδιον ἀκμήριον*) s ezért a nagy napon bekövetkező ítéletig örökkös (*αἰδιος*) bilincsben vannak (6. 13. v.).

Hogy a messiási korszak eljövetele és a halottakat az alvilágból felhozó feltámadás közel van, úgy az evangéliumok, mint a levelek íróinak meggyőződése volt. Ez a korszak és a Krisztus újból eljövetele a láthatatlan másvilágnak a látható világgal való vegyülését, a láthatónak a láthatatlanban, az *ἐπίγειος*-nak az *ἐπουράνιος*-ban való felolvadását jelentette. A legerősebben ható vágyak, remények megvalósulását kötötte össze az ujszövetségi iratokat megteremtő hit ezzel az *ἐπουράνιος* világgal. Ezért mondja a II. Kor. 4. 18: „nem a láthatókra nézünk, hanem a láthatatlanokra, mert a láthatók ideig valók, a láthatatlanok pedig örökkévalók“. A messiási korszak eljövetele a várt formában nem következett be, a másvilággal kapcsolatos felfogás is módosult, de az emberi léleknek ama töprengései, vajudásai, melyek az újtestamentumi másvilág hitét szülték, ma is megvannak s mindig meglesznek.

Az a felfogás azonban a másvilágról, melyet az Újszövetséggel való összefüggésben csak vázlatosan tártam föl, nem csupán

¹ ... *Θανατωθεῖς μὲν σαρκί, ζωοποιηθεῖς δὲ πνεύματι*: I. Pét. 3. 18; v. ö. 4. 6. Ez a vers a Krisztus szellemi és nem testi feltámadását hirdeti, ami a feltámadás hitének régebbi, eredeti alakja. Akiknek Krisztus az alvilágba az örömhírt vitte, azok is szellemek, *πνεῦμα*-k.

az újszövetségi iratoké, hanem feltalálható egyes részletekben azokban az apokrifus és pszeudepigrafikus iratokban is, amelyek az ótestamentumi irodalmat az Újszövetséggel kapcsolják össze. Az ember szellemi postexistenciáját, a lélek halhatatlanságát a *Salamon Bölcsesége*, a *II. és IV. Makk.* is hirdeti. A messiási korszakra vonatkozó sok újszövetségi gondolat benne van az *Énokh könyvében*. Az *επουράνιος* világ, a mennyország részletes leírása az Isten trónusával, a jók jutalmazására és gonoszak büntetésére szolgáló részekkel, az Isten ellen lázadt Szatanail főangyallal és más bukkott angyalokkal, az Istent dicsőítő mennyei seregekkel, a *παράδεισος*-szal, az Életfával, a Jel. 1000 esztendő s korszakaival, amely másvilági elemekkel eddig találkoztunk, mind megtalálhatók az *Énokh titkainak könyvében*. Ez a jelenség azt mutatja, hogy az a felfogás, melyet az Újszövetség a másvilággal kapcsolatosan elénk tár, az újszövetségi iratok keletkezésének idejében élt zsidóságnak a felfogása volt. Ez a felfogás, amint már előbb megállapítottam, nem volt mindenben egységes. Ennek oka az a sok irányú szellemi hatás, mely alatt a zsidóság állt. Észak és dél, kelet és nyugat szellemi áramlatai Palesztinán vonultak keresztül s nem hagyhatták érintetlenül a zsidóságot és így a világhódító útjára indult új kereszténységet sem.

Nincs tér e dolgozat szűk keretei között az újszövetségi *másvilág* különböző elemei *eredetének* kutatására, de röviden mégis rá kell mutatnom, hogy a menny vakító fényessége és az alvilág szomorú sötétsége, az Isten és Sátán, angyalok és gonosz démonok közötti ellentét, a sárkánnyal való harc a Jel. ben, a minden felperzselő tűz, az utolsó ítélet apokaliptikus szörnyüségai, sőt a világmegváltási terv ezer éves korszakokra osztása is *perzsa* vallási elemek, melyekkel a nagy fogság után gazdagodott a zsidóság szellemi világa. Amikor Jak. 1. 17 az Istent, kivel az ördögöt állítja szembe, *πατήρ τῶν φωτῶν*-nak, a fényesség atyjának nevezi, szinte úgy érezzük, mintha Ahura-Mazdát másolta volna le az író ellentétével Ahrimánnal. Az Apokalipszis sok jelenetében mintha a perzsa vallásos hagyományt rendszerbe szedő, a Zend-Aveszta sok szétszórt gondolatát egységbe foglaló könyvek a Bundehes és Bahman Jast Fresokeretijének, utolsó ítéletének történetei elevednének meg. Az evangéliumok nem egy utalása a halál után következő ítéletre az *egyiptomiak* hitét juttatja eszünkbe az Ozirisz által való megítéltetésről és Thot-ról, ki az emberek

cselekedeteit jegyzi fel.¹ Sőt a Zsid. 4. 3, 10 *κατάπαυσις*-a, a hívőknek kilátásba helyezett abszolút nyugalom, minden tevékenységgel való felhagyás mintha a *buddhizmus* nirvánájának ismeretét is visszatükrözné.

Folytathatnók még az összehasonlításokat, de bármennyi hasonlóságot és bármilyen irányu hatást is mutatnánk ki és fedeznénk fel, megállapíthatjuk, hogy mindannak, amit a másvilággal kapcsolatban bármikor elképzelt és hitt az ember és így az Újszövetségben e tárgyra vonatkozólag feltalálható felfogásnak is három alapoka van: 1. az ember mindig érezte, hogy a világnak érzékelhető, megismerhető része mögött van egy érzékelhetetlen ismeretlen része is; 2. az ember mindig irtózott a megsemmisülés gondolatától s nem tudott beletörődni abba a gondolatba, hogy a saját egyéni, személyes létének végét jelentse a halál; 3. az ember lelkében mindig erkölcsi követelményként élt az abszolút erkölcsi igazságszolgáltatás eszménye, amit a földi életben megvalósulva nem látott. E három okténevező megeremtette a lélekben egy érzékelhetetlen másvilág, a személyes lelki halhatatlanság és a testi halál utáni másvilági ítélet, jutalmazás és büntetés hitét. Ez a hármas hitténevező a lélek tudástartalmával egyesülve és az elképzeléssel bővülve alkotta meg minden kor és vallás s minden nép felfogását, mithoszait a másvilágról. Az Újszövetségben feltalálható felfogást is a másvilágról az akkori tudástartalom alapján ezek hozták létre. De az a felfogás az Újszövetség keletkezése korának a felfogása és nem a mi korunké, noha a létrehozó ok- és hitténevezők az emberi lélek mélyén ma is ott vannak. Ma azonban más a lelkünk tudástartalma s ennek következtében mások az elképzeléseink is. Pedig a világra is önmagunkra vonatkozó ontológiai okténevezők s az örök erkölcsi, etikai postulatum a mi lelkünkben is épen így izzanak nyugtalanító, izgalgó hatásokat, töprengő kételkedéseket váltva ki, mint a két ezer évvel ezelőtt élt gondolkodó ember lelkében. Plátótól Kantig, Bergsonig minden filozófus az érzékelhető mögött egy érzékelhetetlen világ létezését hitte és hirdette az ideák, a noumenon, az intuitív szemlélet világában. A természettudomány, a kémia, fizika beigazolta, hogy egy atomnyi anyag, egy din-nyi energia meg nem

¹ V. ö. Lk. 10. 20, mely szerint a jók neve *fel van írva* a mennyben és Jel. 20. 15, hol az *Élet könyve* van említve, melybe a jók be vannak jegyezve.

semmisülhet és nincs abszolút értelemben vett halál, megsemmisülés. Az erkölcsi világrendben végbemenő abszolút erkölcsi igazságszolgáltatás posztulátuma nélkül semmiféle etika meg nem állhat.

Van-e tehát másvilág? — áll elénk merev követelődéssel, megoldást, feleletet váróan az örök kérdés. Nem felelhetünk rá másképen, mint ahogy az esztendők ezerein át mindig felelt az ember: *van!* Ha tagadnók, akkor tagadnunk kellene önmagunknak és az egész világnak létezését, porba kellene tapodnunk minden eszményünket, teljesen értéktelenné kellene devalváljunk minden logikai, etikai, esztétikai értékünket. De *milyen* az a *másvilág*, mik az alkotó elemei, milyen vonatkozásban van vele az ember és az ember örök erkölcsi posztulátuma?

Az újtestamentumi felfogás elképzeléseit nem tehetjük magunkévá, mert azok egészen más, a mienknél sokkal hiányosabb, a mienktől nagyon különböző tudástartalomból fakadtak. Nekünk a saját korunk tudástartalmához kell fordulnunk, hogy a belőle táplálkozó elképzelés segítségével felépíthessük a másvilágra vonatkozó hitünket. Feleljünk először arra a kérdésre: *ismerjük-e a világot a maga valóságában* úgy, amint az meg van teremtve? Minden tétovázó töprengés nélkül kimondhatjuk: *nem!* Vegyünk egy virágszirmon csillogó *harmatcseppet* s nézzük, mit lát azon a különböző lelki tulajdonságokat bíró ember. A művészi meglátással rendelkező ember, a poéta, a festő, ki mindenben legelőször az esztétikumot keresi és látja meg, a napsugár hatására színesen csillogó harmatcseppben a *szépnek* egy bizonyos érzékelhető formája megjelenését látja. A vegyész szemében a levegőből lecsapódott vízpára az, két rész hidrogénnek és egy rész oxigénnek szintelen, szagta'an, íztelen *vegyi egyesülése*. Rutherford, a nagy angol fizikus egy végtelen világot, pozitív elektromossággal telített héliumatomok, protonok s körülöttük meghatározott számban és távolságban keringő negatív töltésű elektronok végtelen világát, egy egész *világrendszer*t lát benne. Aki tovább menve meg tudná fejteni a proton és az elektron minden titkát, az még nagyszerűbb dolgokat látna a kis harmatcseppben, amely a csak néző, de nem látó tanulatlan közönséges ember szemében *egyszerű kis vízcsepp*, semmi egyéb.

Azonban a legtudósabb fizikus, vegyész is a világot a testi érzékszerveken keresztül érzékeli. Az érzékszervek által nyújtott

ismeretadatok hiányosak s ennek érzése, tudata alkottatta meg az emberrel a különböző tudományos megfigyelő és kísérleti műszereket, melyek az egyes érzékszerveknek olyan prolongációi, mint a vaknak kezében a tapogató pálca. Ezek a műszerek, melyekkel a világtitkok zárait akarja az ember felnyitogatni, egyfelől azt igazolják, hogy testi érzékszerveink rendkívül tökéletlenek, a világban levő dolgokból, történésekből csak nagyon keveset fognak fel s azt a keveset is hiányosan, másfelől pedig arra tanítanak, hogy a műszerek által elérhetőek, kitapogathatók és csupán csak egy kis hányadát alkotják annak, ami van.

Tehát az ismert és ismerhető mögött és azon túl van még egy ismeretlen s a mi számunkra még most ismerhetetlen világ.

Amit ismerünk, azt érzékszerveink szín, forma, hang, stb. alakjában közlik ismerő tudatunkkal, de az érzékszervek prolongációi, a műszerek megtanítanak arra, hogy a szín, fény éterrengés, a hang hullámmozgás, tehát érzéklésünk nem a valóságot, hanem a valóságnak anyagi, testi érzékszervünk alkata szerint módosult *alformáját* közli velünk. Kivel? *Velünk, velem, én-velem*. Mi az az *én*? Egy pont a világmindenségben, amelynek tudata van önmagából s megkülönbözteti önmagát attól, ami nem ő és érzi a különbséget a kettő között. De érzi azt is, hogy ami nem ő, nem az Én, az is kétféle. Egyikbe bele van tapadva s arról azt mondja: *enyém*; az *én* fejem, kezem, lábam, *testem*. A másikról azt mondja: a *világ*, az, ami *nem én* vagyok s amiről a testen, testemen keresztül, a testi érzékszervek segítségével szerzek tudomást. Ez az *én* ez a pont, amely mindenütt a végtelen világ középpontja, a *lélek*. Végtelen kicsiny, mert a legkitünőbb mikroszkoppal is hiába kutatod a test, az agy szövetei között, meg nem találod s végtelen nagy, mert az egész világot magába tudja ölelni. Ez az *én*, a *lélek* gondolkodik, kutat, vizsgál, érez, akar, vágyódik. Ez a csodálatos, kifürkészhetetlen, rejtelmes *valami*.

A lélek tökéletes tudásra vágyik, végtelen akaraterő izzik benne, de mindenütt elébe áll, korlátok közé szorítja, börtönbe zárja a test, a tökéletlen érzékszervekkel rendelkező test. A lélek börtönbe van zárva, a test a lélek börtöne.¹ Ezen a börtönön

¹ V. ö. Petőfi gondolatát:

„Börtönéből szabadult sas lelkem,
Ha a rónák végtelenjét látom.“

Az alföld.

csak egy szűk ablakocska van, melyen át a lélek végtelen keveset láthat a nagy világból s kicsiny területe alig enged néhány lépést a tér végtelenségéből. Oh, ha egyszer a börtönből kiszabadulhat, hogy megdöbben az elébe táruló végtelenségtől! Mennyire más lesz akkor a valóság, mint az, amit a szűk, szoros börtönben elképzelt!

Képzeljük el, hogyha egyszerre a testi érzékszervek kikapcsolásával a világ valóságos mivoltában állna előttünk s mi mindent úgy érzékelhetnénk, amint az valósággal van, mennyire *más világ* lenne az s mennyire különböznék attól, ami addig volt érzéklésünknek a tárgya.¹ Mikor beáll a testi halál, vajjon nem börtönéből szabadul-e ki a lélek s nem a valóság tiszta érzéklése áll-e be a testi érzékszerveknek kikapcsolódása következtében? Mondhatja valaki azt is, hogy nem, de mindenesetre ez elképzelhető. Elképzelhető, ha hisszük, hogy *van lélek*, amely nem azonos a testtel, sőt különbözik a testtől és hisszük, hogy ez a lélek *postexistens*, azaz a testi halál után is fennmarad s az ember a maga személyes létét benne folytatja az örökkévalóságon át.

Ennek hívése ma már nem puszta föltevés, hanem ontológiai postulatum, az energia és anyag megmaradásának elvéből önként következő igazság. Lélektani jelenségek vannak, melyek e hit nélkül, ez igazság nélkül érthetetlenek. Ma már lejárt az ember szellemi, postexistentiáját, a lélek halhatatlanságát tagadó materiálizmus kora. Ma Párisban tudományos intézet van, az Institut Metapsychique International (Nemzetközi Metapszihikai Intézet. Létesült 1919 évben), melyben kiváló pszihologusok, orvosok kutatják nemcsak a halhatatlan lélek postexistentiájának, hanem *prae-existentidj*ának titkait is. Amerikában, Angliában, Németországban hasonlóképen tudós pszihologusokból alakult társaságok végzik ugyanezt a munkát. Ma nem azon kell csodálkoznunk, ha valaki hiszen a lélek halhatatlanságában, hanem azon, ha nem hiszen. Mint ahogy nem azt tartjuk műveletlen embernek, aki Istenben hisz, hanem azt, aki nem hiszen.

A lélek halhatatlanságának hite szorosan összefügg az *Isten*

¹ Dr. Henri Bouquet francia orvosnak a Temps egyik számában megjelent tanulmánya szerint az operáció útján láthatóvá tett született vak egy egészen új, ismeretlen *más világ*-ba áthelyezettnek érzi magát s szinte fájdalmasan torzul el az arca a megdöbbenéstől, mit az elébe táruló világ látása vált ki benne.

Népujság, 1938. szeptember 25. sz.

hitével. Egyik a másikat föltételezi: ha van Isten, akkor kell lenni halhatatlan léleknek is s ha a lélek halhatatlan, akkor kell lenni Istennek is. A kettő együtt alapja az *abszolút erkölcsi örök igazságszolgáltatásnak*. *Hol és hogyan* történik ez, annak ismerete túl esik azon a körön, ameddig tudásunk, értelmünk rádiusza terjed. De célunk nem az abszolút igazság ismerete, hanem a feléje közelgetés s ha bármily keveset is közeledhettünk, meg kell elégednünk ezzel. Majd ha egykor feltáru előttünk is a börtön ajtaja s a halál kapuján keresztül átlépünk a látszatvilágból a valóságvilágba, a fenomenonból a transcendens noumenonba, akkor meg tudjuk azt, amit most nem tudunk: a „*hol*“-t és „*hogyan*“-t.

Ontologiai és etikai, fizikai és lélektani postulátumaink talaján megállva higyük, amint hitték az Újszövetség könyveinek írói és hitte mindig az ember, mihelyt rádöbrent a lét és nemlét kérdésére, higyük, hogy van másvilág, mert van halhatatlan lélek és kell lenni abszolút, örök erkölcsi igazságszolgáltatásnak.

„Bizony mondom nektek, ha van hitetek és nem kételkedtek s azt mondjátok e hegynek: „*Kelj fel és zuhanj a tengerbe, az is megleszen*“. (Mt. 21. 21).

Zoltán Sándor.

Köszöntő a Berde-serleggel.¹

Berde Mózes irdnti kegyeletből összegyűlt szeretett hittestvéreim!

Egyházközségünk beléletében ismételen alkalom adatott hitet tennem amellett, hogy szigoru valláserkölcsi alapon állok, s mint ilyen rendületlenül hiszek a Gondviselés útjaiban, s sokszor kifürkészhetetlen célt szolgáló akaratának megnyilvánulásában. Ezen isteni akaratból fakadó elhivatásnak tekintettem, mikor a közbizalom az egyházközség élére állított, s az isteni gondviselés munkáját láttam egyházközségi életünk megújulásában.

Hálával gondolok a Gondviselés különös kegyére, mely megengedte, hogy a mai különösen ünnepélyes alkalommal, mint az ünnepségeket formailag rendező egyházközség vezetőjét érhesen a kitüntelő megtiszteltetés, s a Gondviselés kezét látom abban is, hogy a magas megbízatást a tegnap esti órákban nyervén, mélyreható meditációk helyett készületlen, keresetlen, de annál tisztább szivből jövő szavakra vagyok utalva.

Mély meghatottsággal és őszinte megilletődéssel állok e történelmi multu és jelentőségű ereklye előtt, s a kettős ünnepségek mélyreható benyomásaiból és jelentőségéből meritek vonatkozásokat a példát mutató nagy alapítónkról va'ó megemlékezéshez.

A Berde Mózes név és hagyaték alapvető fogalom unitárius egyházunk életében. Rendeltetése, így a Berde-cipó, iskolafenntartás, neveltetési alap mind olyan bázisok, melyek nélkül mai egyházi háztartásunk el sem volna képzelhető.

Nagy alapítónk ezen hatalmas vagyontömeg lényeges részét tehát ifjusági célokra hagyományozta, annak az ifjuságnak, melynek 24 fiatal reprezentánsát ma szentelte lelkésszé Zsinati Főtanácsunk. A Berde-alapokból egykoron nemzedékek nőttek fel, s áldásos támogatásuk után keltek szárnyra a biztos jövő felé.

---

¹ Elmondva 1938 okt. 3 án a Berde-ebéden.